

kuch – yaxshilik va yomonlik jihatlarining doimiy kurashi davom etadi. Mana shunday vaziyatda nafaqat inson, u hayot kechirayotgan ijtimoiy muhit, jamiyatning o'zi ham kurashlardan xoli bo'la olmaydi.

Shunday ekan internetni cheklab, yopib qo'yish yoki axborotlarni olishni taqiqlash bilan muammolarni hal qila olmaymiz. Yoshlarimizni ajdodlarimiz yaratgan boy ma'naviy meros, milliy va ma'naviy qadriyatlar asosida tarbiyalashimiz kerak.

Adabiyotlar

1. Кинелев В.Г. «Для решения проблем современного образования необходимо объединить возможности мирового сообщества». Информатика и образование. –Москва: 2003. № 2. –С 117.
2. Tulepov A. Internetga in qurgan o'rgimchaklar. –Toshkent: «Movaraunnahr», 2014, 76-b.
3. Madaminov I.I. Yoshlarning internet hamda ijtimoiy tarmoqlardan noto'g'ri foydalanishining salbiy oqibatlar. «XXI asr global xususiyatlari va o'zgarishlarining ta'lim- tarbiya jarayoniga ta'siri muammolari» mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferentsiyasi materiallari. –Toshkent: 2003.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada uzluksiz ta'lim tizimida yoshlarning axborot madaniyatini shakllantirish, axborotlarning davlat, jamiyat manfaatlariga ta'siri, o'quvchi- yoshlarning axborot madaniyatini shakllantirishda qo'llaniladigan usullar, internet tarmog'idan foydalanish, axborotlarning inson psixologiyasiga ta'siri haqida so'z yuritilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье говорится о формировании культуры информации в системе непрерывного образования, о влиянии информации на интересы государства и общества, о формировании методов культуры информации у молодежи, об использовании интернетов, о влиянии информации на психику человека.

SUMMARY

The article is about forming of culture of information in the system of continuous education, influence of information to the interests of the state and society, ways of forming information culture of pupils and youth, we of Internet and influence of information on the man's psychiatry.

ПРОШЕДШЕЕ – ОБЫЧНОЕ ВРЕМЯ И ДАВНОПРОШЕДШЕЕ ВРЕМЯ В НЕМЕЦКОМ И КАРАКАЛПАКСКОМ ЯЗЫКАХ

У.Ихласов - ассистент преподаватель

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажиязия

И.Ихласов - преподаватель

Институт переподготовки и повышения квалификации работников народного образования Республики Каракалпакстан

Таянч сўзлар: асосий гап, ёрдамчи феъл, шахс аффикси феълнинг утган замон формаси, сифат, ноаниқ кўшимча хозирги замон ҳаракат феъли, равиш, презинсперфект, плюсквамперфект, эски олий ва ўрта немис тили замон формаларининг системаси, феълнинг замон формасидаги замонавий маъносининг қўлланилиши, немис ва каракалпок тилларида ўзгача формада қўлланилади.

Ключевые слова: предложение, вспомогательный глагол, аффикс лица, формы прошедшего времени глагола, прилагательное настоящее время наречие, прошедшее время, предпрошедшее время, система форм времени глаголов современное значение немецких глаголов.

Key words: sentence, auxiliary verb, affix of a person, forms of the Past tense of the verb, adjective, Present tense, adverb, Past Simple, tense before Past, system of the verb, tense forms, the meaning of the German verbs.

Сопоставительное изучение временных форм глагола в разносистемных языках –немецком и каракалпакском является одним из актуальных вопросов грамматики.

Причастие на -йўшы, -йўши само непосредственно принимает аффиксы лица, но спрягается с помощью форм прошедшего категорического времени от глагола е - / едим, едиди, и т.д. Например: жумыс ислеўши еди, кайнап турыўшы еди. Н.А. Басаков в своей работе “Каракалпакский язык” определяет форму на -йўшы как причастие настоящего времени.

Прошедшее обычное время, в основе которого лежит это причастие, нигде не отмечено, в том числе и в школьных грамматиках каракалпакского языка.

Парадигма спряжения

Ед. число

1. Мен барыўшы едим.

2. Сен барыўшы едиди.

3. Ол барыўшы еди.

Мн. число.

1. Бизлер барыўшы едик.

2. Сизлер барыўшы едидиз.

3. Олар барыўшы еди.

Отрицательная форма данного времени образуется по общему правилу: к основе глагола присоединяется аффикс отрицания – ма.

Мен келиўши едим

Сен келмеўши едиди

Ол келмеўши еди

Бизлер келмеўши едик

Сизлер келмеўши едидиз

Олар келмеўши еди.

Причастие настоящего времени передаёт динамический признак, свойственный лицу, обычно постоянно проявляющемуся. Это значение общности, постоянства отразилось на значении прошедшего обычного времени, которое передаёт действие и имевшее в прошлом постоянный, обычный характер, совершавшееся регулярно. Например: Гулистан хэпте сайын райондағы үйине барып турыўшы еди.

Прошедшее обычное время по своему значению сходно с другими формами прошедшего времени, например, с прошедшим определённым незаконченным и прошедшим неопределённым незаконченным. Рамки прошедшего обычного времени, как правило, представлены следующим образом;

Парадигма спряжения.

Ед. – число.

1. Мен жаз –а –туғын едим.

2. Сен жаз – а – туғын едиди.

3. Ол жаз –а – туғын еди.

1. Мен оқы – й – туғын едим.

2. Сен оқы – й – туғын едиди.

3. Ол оқы – й – туғын еди.

Мн. число

1. Бизлер жаз – а – туғын едик.

2. Сизлер жаз – а – туғын едидиз.

Сизлер оқы – й – туғын едидиз.

Сизлер жаза туғын едидилер.

3. Олар жаз – а – туғын еди.

1. Бизлер оқы – й – туғын едик.

2. Сизлер оқы – й – туғын едидиз.

Сизлер оқы – й – туғын едидилер.

Сизлер оқы – й – туғын еди.

Как видно, в основе того времени лежит причастие настоящее – будущего времени. В отличие от других причастий каракалпакского языка, оно само не принимает непосредственно аффиксов лица, а спрягается с помощью форм еди, едиди и др. Причастие настоящее будущего времени представляет собою сложную форму, образовавшуюся из дееспричастия глагола на – а / - е, - ин, причастия на өтген от вспомогательного глагола на – тур, турган, стянувшегося впоследствии в форму – ту – гын.

Как известно, причастие настоящее – будущего времени указывает на длительность, повторность, постоянство и привычность действия. Эти значения, несомненно легли в основу прошедшего незаконченного действия. Отрицательная форма данного времени образуется с помощью аффикса отречения – ма, присоединяемого по общему правилу к основе глагола:

–Ма – й – туғын –ба – й – туғын –па – й – туғын

–ме – й – туғын –бе – й – туғын –пе – й – туғын

К началу письменности в древних германских языках глагол имел две временные формы: презенс, который выражал как настоящее так и будущее и претерит, выражавший прошедшее время.

Наряду с претеритом в древневерхненемецком начинают постепенно развиваться сложные временные формы прошедшего времени перфект и плюсквамперфект.

Однако процесс этот можно считать законченным лишь к концу древневерхненемецкого и началу средневерхненемецкого периодов.

Относительное употребление временных форм служит для выражения временного отношения между двумя действиями. Выражение между двумя действиями возможно

только при соотносительном употреблении двух временных форм – будь то в сложном предложении или в тесно связанных по смыслу самостоятельных предложениях. Оно происходит в связи с абсолютным употреблением временных форм и на его основе.

Система временных форм глагола немецкого языка представляет собой продукт длительного исторического

развития, без учета которого нельзя понять особенностей современного значения и употребления временных форм глагола немецкого языка. В своем развитии она обнаруживает так же ряд самобытных черт, определяющих ее отличие от системы временных форм других языков.

Литература

1. Арсеньева М.Д. Претерит и перфект в современном немецком языке. – Москва: 1953.
2. Алламуратов, А. Прошедшее времен глагола изъявительного наклонения в современном каракалпакском языке. – Нукус: 1964.
3. Гульга Е.В. Употребление претеритума и перфекта. – Москва: 1957.
4. Исхакова А.А. Развитие значения презенса индикатива в немецком языке. – Киев: 1975.
5. Москальская И.О. Перфект и претерит. Грамматика немецкого языка. – Москва: 1956.

Бу мақолада киёсий йўналишда немис ва каракалпак тилларидаги ўтган замон ва қадим ўтган замон ҳақида айтилади. Оддий ўтган замон асосида белгилаб ўтилади. Немис тилидаги фёлинг замон формаларининг системасини давр, тарихий ривожланишнинг самараси эканлиги тасдиқланади.

В статье говорится о прошедшем – обычном и давнопрошедшем времени в немецком и каракалпакском языках в сравнительном плане. Отмечается, что в основе прошедшего обычного времени лежит причастие. Утверждается, что система временных форм глагола немецкого языка представляет собой продукт длительного исторического развития.

The article deals with the comparative study of the Simple Past and Past Perfect tenses in the German and Karakalpak languages. It is emphasized that the basis of Simple Past is Participle. The author of the article states that the system of tense forms of the verb in German is a product of long historical development.

РЕЗЮМЕ

РЕЗЮМЕ

SUMMARY

БАЛАЛАРГА ҚАРАҚАЛПАК ТИЛИН ҮЙРЕТИЎДИН ӨЗИНЕ ТЭН ҲАҚМИЙЕТИ

Г.Жумашева – *үлкен оқытушы*

М.Пердебаева, Г.Утемураева – *Мектепке шектемі және баслауыш тәлім факультеті студенттері*

Әжияз атындағы Нөкіс мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: муаммо, пайдо булиш, манба, мулоқот, қоракалпак тили, асос, тамойил, изма-из, узлуксиз.

Ключевые слова: проблема, формирование, навык, общение, каракалпакский язык, основа, принцип, преемственность, непрерывность, образование.

Key words: problem, formation, skill, communication, Karakalpak language, basis, principle, succession, continuity, education.

Ўзбекистан Республикасы ғарезсизликке ҳам оның қурамындағы Қарақалпақстан Республикасы өз суверенитетлигине ерискеннен соң өзбек ҳам қарақалпак тиллериниң мәмлекетлик статусын алыўы, илим ҳам билимлендириў дизиими алдына мәмлекетлик көлемдеги машқалаларды қойды.

Усыған байланыслы Қарақалпақстан Республикасы балалар бақшаларында ҳам баслауыш классларында балаларда қарақалпак тилинде сөйлеў көнликпелерин қәлиплестириў бойынша өткерилген эксперименталь-сынаў жумысларының нәтийжелери жақсы жуўмақ берди. Балалар қыйналмай тез арада қарақалпак тилиндеги барлық сеслерди дурыс ҳам анық етип айтыў менен бирге, мәмлекетлик стандарт талапларында, бағдарламада көрсетилген сөзлик минимумларды меңгеріў менен бир қатарда гәп конструкцияларының моделиниң үлгилерин актив қолланып, оларды жаңа мазмун менен байытып ҳам ҳәр қандай турмыс жағдайларында оларды еркин пайдаланыў көнликпе ҳам қәбилетликлерине ийе болды.

Солай етип, олар алған билимлерине сүйене отырып қоршаған адамлар менен еркин сөйлесип, байланыслы сөйлемлер қурап диалоглар ҳам монологлар дүзиў көнликпелерин меңгерди.

Бул жетискенликтер дидактикалық принциптерге таянып ақылый ҳәрекетти меңгеріў барысын дурыс басқарыўда (П.Я.Гальперин [3:15] ҳам Н.Ф.Талызина [6:57] ақылый ҳәрекетлердиң басқышпа-басқыш қәлиплесиўин үйрениў ҳам ойлаў психологиясы ҳақында теориясы) анықланды.

Психолог Г.М.Андреева сөйлесиўсиз ҳеш бир әмелий ис иске аспайды, дейди. Ол сөйлесиўди ҳәр қандай ҳәрекеттин сөз ҳәрекеті менен тығыз байланыста екенлигин дәлилlep көрсетти [2:27].

Тәжірийбе сынаў барысында сөйлесиўди шөлкем-лестириўдиң формаларының бири етип дидактикалық, сюжетли, сахналастырылған ҳам миллий ҳәрекетли ойындардан кеңнен пайдаландық [4:17].

Диалогларды алып барыў ҳам монологларды дүзиў көнликпелерин қәлиплестириўде ең қолайлы усул ретинде диалогларда дүзилген халық ойындары, аўызекі халық дәретпелери, шайыр ҳам жазыўшылардың шығармалары, балалардың ҳәр қыйлы ҳәрекетлери менен байланысқан дидактикалық ойындар ҳам қоршаған орталық кеңнен пайдаланылды.

Билим беріў, тәрбиялаў ҳам раўажландырыў ұазыйпаларын шешиўде комплексли бағытты иске асырыў сөз дизбеклерин дүзиўде өз бетиншеликте раўажландарыўға, гәп конструкцияларын қураўда ҳам таныс гәп констукцияларын жаңа мазмун менен толтырыўда дәретиўшилиқ активликти көрсетиўге тийкар салды.

«Қадрларды таярлаўдың миллий бағдарлама» талапларының бири билимлендириў системасында (бала бақша ҳам мектеп) үзликсизлик ҳам избе-изликти тәмиинлеў принциплерине сүйениў болып табылады [1:17]. Бул өз гезегинде, тилди үйретиўдиң аўызша курсынан (этапынан) басланатуғын бала бақша ҳам баслауыш классларда

қарақалпак тилин оқытыў жағдайын терең үйрениў зәрүрлигин туўғызады, себеби көпшилиқ балалар мектепке бала бақшаға бармай туўры үйлеринен таярлықсыз келеди, демек муғаллимге баланың билиминдеги бул бослықты толтырыўға туўра келеди. Буның ушын ол баланың семья жағдайларын, денсаўлығын, психологиялық-физиологиялық өзгешеликлерин терең билиўи, оның менен тынбай, еринбей ислесип ҳам оның минез-қулқын жақсылап үйренип, онда билимге болған қызығыўшылық, қуштарлық ҳам талапты оятыўы лазым.

Балалар бақшасында тәрбияшылар ҳам баслауыш классларда муғаллимлер көбинше қарақалпак тилин үйретиўде оқытыўдың коммуникативлик ҳам әмелий бағытын жетилистириў, илимий билим беріў принциплерин дурыс бахалаўы, балалардың актив сөзлигине сес, ҳәрип, буўын, сөз, гәп, иркилис белгилери ҳам басқа да түсиниклердиң атамаларын киргизиўи, балалар тек тәрбияшының ҳам муғаллимнің айтқан тапсырмаларын орынлаў менен шекленбеўи лазым. Егер, тәрбияшылар ҳам баслауыш класс муғаллимлери, мысалы, **а** ҳәрипине бир ҳәрип қосып, таза сөз қураң: ал, ас, ақ, аз, ат, ай: таза сөз пайда болыўы ушын бир ҳәрипти өзгертін: ана, ата, апа, сөзге буўын қурап бир заттан көп зат пайда етип айтың: ат-атлар, бала-балалар, китап-китаптар, гүл-гүллер ҳам т.б. усаған тапсырмалар берсе, жақсы нәтийжелерге ериседи. Бундай тапсырмаларды орындаўда балаларда өзбетинше ислеў көнликпелери қәлиплеседи, сөз дизбеклерин дүзгенде, сөзлерди таңдағанда ойлаў активлиги жеделлеседи, өз пикирин еркин айтыў қәбилетлиги артады.

Тақмақларды ядтан айтқанда, көп тәрбияшылар оның көркемлеп айтылыўына ҳам рус тилинде жоқ сеслердиң анық, дурыс айтылыўына дыққат аудармайды, нәтийжеде балалар сөйлегенде ҳам жазғанда көп қәте жибереди. Соның менен бирге, тәрбияшы ҳам педагоглар оқыўшыларға тайын диалогларды ядлатыў менен сөз дизбеклерин себеппи, олар тек ядлап алған сөзлери менен сөз дизбеклерин қурайды, лекин өз пикирин еркин айта алмайды. Бул, әлбетте, олардың еркин шахс болып жетилесип қәлиплесиўине кері тәсир жасайды [5:34]. Балаларда сөйлеў көнликпелерин қәлиплестириў мақсетинде жаңа педагогикалық технологияға сүйенип, жумыстың нәтийжели метод ҳам усулларын, балалар менен ислесіўди шөлкемлестириўдиң оптималь методларын таўып, билимлендириў мазмунын анықлаў ушын терең излениў жумысларын өткеріўимиз лазым. Бул, өз гезегинде, балаларды раўажландырыў, оларға тәлим-тәрбия беріўдиң мақсет ҳам ұазыйпаларын, оқытыўда ҳәр түрли усуллардан пайдаланыў жолларын, балалардың психикалық жақтан раўажланыўын, оларда ақылый ҳәрекетлердиң басқышпа-басқыш қәлиплесиўин, ой-өрислериниң билим беріў барысында раўажланыўын, проблемалық оқытыўдың теориялық тийкарларын улыўмаластырыўдың түрлери ҳам сөйлеў ҳәрекетлериниң басқа ҳәрекетлер менен тығыз байланыста алып барылыўы